

DÜNYA SİSTEMİ KURAMI VE AFRO-AVRASYA ULUSLARARASI SİSTEMİ: 1500'DEN ÖNCE - 1500'DEN SONRA*

Nihal EMEKLİER

Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Doktora Öğrencisi

nihalergul@yahoo.fr

Özet

Avcı-toplayıcı toplumlardan uygar toplumlara uzanan dünya tarihinde medeniyetlerarası etkileşimlerin ve değişimlerin ana mekanı/coğrafyası olan Afro-Avrasya sistemi, modern dünya sisteminin varsayıldığı gibi 1500'de uzamsal genişlemesini tamamlaması ve modern Avrupa sisteminin inşa edilmesiyle birlikte "Eski Dünya" kavramsallaştırmasıyla arka planda bırakılmıştır. Bu dönüşümde Afro-Avrasya sistemi tarihsel akıştaki merkezi bağlamından koparılıp parçalara ayrılmış ve bu parçalar dünya sisteminde merkez-çevre ilişkileri açısından yeniden tanımlanmıştır. Modern dünya sisteminin oluşumunun ve Batı dünyasının merkeze uzanan tarihsel dönüşümünün açıklanmasında Afro-Avrasya uluslararası sistemi ve onun aktörleri, medeniyetleri ve/veya bölgeleri arasındaki etkileşimler anahtar rol oynamaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, dünya sistemi kuramından yola çıkarak Afro-Avrasya sisteminin küresel dönüşümlerdeki rolünü 1500 öncesi ve sonrasındaki kırılma, kopuş ve süreklilikleri ile değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Afro-Avrasya Uluslararası Sistemi, Dünya Sistemi Kuramı, Merkez-Çevre ilişkileri.

WORLD SYSTEM THEORY AND AFRO-EURASIAN INTERNATIONAL SYSTEM: BEFORE AND AFTER 1500

Abstract

Afro-Eurasian system, the core area/geography of the intercivilizational interactions and exchanges in world history from the hunter-gathering societies to civilized societies, is kept in the background with the "Old World" conceptualization as a result of the spatial expansion of modern world system in 1500's and the construction of modern European system. In this transformation, Afro-Eurasian system was separated into pieces by being taken apart from its central role in historical context and these pieces were redefined in terms of centre-periphery relationships in world system. Afro-Eurasian international system and the interactions between its actors, civilizations and regions play a key role in the explanation of the formation of the modern world system's and of the Western world's transformation extended to centre. In this context, in the light of world system theory the aim of this paper is to discuss the role of Afro-Eurasian system on the global transformations together with breakages, ruptures and contunities before and after 1500.

Keywords: Afro-Eurasian International System, World System Theory, Centre-Periphery Relationships.

Giriş

Uluslararası ilişkiler kuramları arasında Dünya Sistemi Kuramı ve İngiliz Okulu, farklı önkabullerle hareket etmekle beraber, tarihsel sosyolojik bir yaklaşımla sistem-tarih ilişkiselliği ve uzun dönemler üzerine yoğunlaşmakta ve bugünkü modern dünya sistemi ve uluslararası toplumun kaynağını aramaktadır. Her iki kuramın da ilk çıkış noktası ve ana odak alanları -günümüzde kuram içi farklı yaklaşımlar ve tartışmalarla dönüşmekle beraber-, modern dünya/uluslararası sistemin Batı'nın yükselişe geçtiği ve Batılı norm ve kurallar üzerinden küresel ölçekli bir kapsama uzandığı bir tarih anlatısı olmuştur. Ancak binlerce yıl öncesinden bu yana, ister dünya sistemi kuramının materyalist yaklaşımı çerçevesinde birikim süreçleri olsun, isterse İngiliz Okulu'nun ortak kültür, norm ve kodlar geliştirerek bir arada yaşamının deneyimleri olsun, uluslararası ve/veya toplumlararası sistem örnekleri bulunmakta ve her iki kuram içindeki güncel tartışmalar, disiplinin uzun dönem boyunca ihmal ettiği bu farklı uluslararası sistemlere yoğunlaşmaktadır.

* Bu çalışma, 17-20 Nisan 2017 tarihleri arasında Malaga'da gerçekleştirilen II. Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi'nde aynı başlıkla sunulmuş olan bildirinin makaleye dönüştürülmüş şeklidir.

Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, bir milat olarak kabul edilen ve ana analiz birimi olarak biricik ve benzersiz kılınan modern dünya sistemi veya uluslararası toplum kavramlarını tartışmaya açarak kısaca aslında var olan, süregelen, neden-sonuç ilişkisi içinde ardıl biçimde değişip dönüşen dünya sistemlerini ve ardından temel sorunsal olarak Avrupa devletler sistemi ve/veya modern kapitalist sistemin öncülü Afro-Avrasya sisteminin söz konusu değişim ve dönüşümdeki anahtar rolünü ortaya koymaktır. Zira çok-medeniyetli, binlerce yıllık etkileşimselliğe ve toplumlararası aktarımlara sahne olan bu sistemik deneyim, modern dünya sistemine ilişkin tartışmalara ve merkez-çevre sorunsalına da yeni pencereler açabilir. Bu bağlamda ilk olarak, İngiliz Okulu içinde sistem tartışmalarına yeni bir boyut kazandıran Nuri Yurdusev'in "Afro-Avrasya uluslararası sistemi" tanımlaması incelenecek, ardından dünya sistemi kuramı içinde Afro-Avrasya sisteminin modern dünya sistemi öncesindeki yeri, değişip-dönüşen merkez-çevre ilişkiseliliği, sistemler arası süreklilik ve kopuşlar ilgili düşünürlerin tarihsel sistem analizleriyle tartışılacaktır.

Alternatif bir Sistem Tanımlaması : Afro-Avrasya Uluslararası Sistemi

Immanuel Wallerstein'in 1974 yılında ortaya koyduğu Dünya Sistemi Analizi kapitalizmin 1500'lü yıllar itibariyle Avrupa'dan tüm dünyaya yayılmasını ve bu gerçekliğin bir çıktısı olarak modern dönemdeki merkez-çevre ilişkilerini analiz eder.¹ Tarihsel materyalizme dayalı bir perspektifle feodalizmden kapitalizme geçişle birlikte dünya ekonomik düzeninin dönüşümünü temel alan bu sistemik yaklaşım, çeşitli kuramcılar tarafından modern dünya sisteminin dışına çıkılarak metodolojik bir araç olarak kullanılmış, -Demir Çağı'ndan Mezopotomya uygarlıkları dönemine, Roma döneminden Ortaçağ'a kadar- dünya tarihinin çeşitli periyotlarına uygulanmıştır.² Küresel, bölgesel ve yerel ölçekler arasındaki tüm etkileşimleri bir teorik çatı altında analiz eden dünya sistemi yaklaşımının, sadece modern dönem ve kapitalist sisteme değil, aynı zamanda insanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar belirli ölçülerde uygulanabilirliği bulunmaktadır. Zira her dönemde içinde iş bölümü olan, önemli ölçüde içsel mübadelenin yapıldığı, sermaye ve emek gücü akışlarının gerçekleştiği büyük bir coğrafi alanı işaret eden dünya-ekonomiler mevcuttur.³ Dolayısıyla bu noktada Immanuel Wallerstein'in dünya sistemi kuramına kendi ekolü içinden de gelen hatta bazı noktalarda kendisinin de katıldığı eleştirilerden biri, dünya sistemini sadece kapitalist yapıyla ilintilendirerek Avrupa-merkezci bir bakış açısıyla Avrupa'nın dünya ölçeğinde genişlemesini dönüşüm noktası ya da başlangıç noktası olarak kabul etmesi ve böylece ister istemez Avrupa'yı etken bir özne, geride kalanları ise edilgen kılmıştır.⁴ Ancak kuram zaman içinde bu sistemik yaklaşımını tarihsel sosyolojik çalışmalarla dönüştürmüş, çok daha öncesinde Avrupa'nın da aslında bir parçası olduğu dünya sistemlerinin mevcut olduğunu ortaya koymuştur.

Bu durum benzer biçimde İngiliz Okulu'nun "uluslararası toplum" kavramının ortaya çıkışını Avrupa'ya özgü bir dönemselleştirmeyle açıklamasında da görülebilir. Nitekim Adam Watson'un *The*

¹ Immanuel Wallerstein, **The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century**, Vol. 1, **The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy (1600-1750)**, Vol. 2, **The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy (1730-1840)**, Vol. 3, California: University of California Press, 2011.

² Söz konusu örneklerden birini teşkil eden çalışmada Beaujard, amacının Demir Çağı'ndan itibaren eski dünya bölgeleri arasında aşamalı bir entegrasyonla değişim ağlarının ve yeni bağlantı yollarının Afro-Avrasya sisteminde birleştiğini ve tek bir dünya sistemine evrildiğini ortaya koymak olduğunu belirtir; Philippe Beaujard, "Three Possible Iron-Age World-Systems to a Single Afro-Eurasian World-System", **Journal of World History**, Vol. 21, No. 1, March 2010, pp. 1-2. Dünya sistemi kuramından hareketle Afro-Avrasya sisteminin analizine yoğunlaşan Beaujard, bir diğer makalesinde yüzyıllar içinde Afro-Avrasya merkez-çevre arasındaki bağlantıların, hegemonik ilişkilerin, ticari ağların, ana geçiş güzergahlarının nasıl değişip, dönüştüğünü tarihi periyotlarda haritalandırarak ortaya koymaya odaklanır; söz konusu çalışması için bkz. Philippe Beaujard, S. Fee, "The Indian Ocean in Eurasian and African World-Systems before the Sixteenth Century", **Journal of World History**, Vol. 16, No. 4, 2005, pp. 411-465.

³ Immanuel Wallerstein, **World System Analysis - An Introduction**, Durham: Duke University Press, 2004, p. 23.

⁴ Bu kapsamda Neomarksist ekolün önemli temsilcilerinden Samir Amin, modern dünyanın Avrupa kapitalizminin dünyayı birleştiren ilk toplumsal sistem önermesine dayalı evrensel bir tarih anlatısı yarattığını belirterek esasında bu anlatının egemen Avrupa-merkezci ideolojinin dışavurumu olduğunu vurgular. Zira kapitalizmin 1500 itibariyle tarihte yeni bir çağ olduğu görüşünü paylaşan Amin'e göre 16 yüzyıl öncesinde de var olan belirli bir düzeyde birbiriyle rekabet eden bölgesel sistemler ve toplumlararası ilişkilerin -özellikle Arap-İslam ve Çin medeniyetlerinin prekaptalist unsurları ve tarihsel deneyimleri- bu şekilde yadsınması ve karşılıklı etkileşimlerinin görmezden gelinmesi sistemin ve toplumların geçirdikleri dönüşümlerin dinamiklerinin anlaşılmasını zorlaştırır; Samir Amin, "The Ancient World Systems Versus The Modern Capitalist World System", içinde André Gunder Frank, Barry Gills (ed.), **The World System History: Five Hundred Years or Five Thousand?**, New York: Routledge, 1996, pp. 247-251.

Evolution of International Society ve Hedley Bull ile birlikte yayınladığı *The Expansion of International Society* kitaplarında bu tarihsel kronolojiyi görmek mümkündür. Watson ve Bull, birbirlerinin varlığını hesaplayarak davranışlarını belirleyen aktörlerden oluşan bir çevre olarak uluslararası sistemi tanımlar. Buna göre uluslararası sistemin var olabilmesi için aktörler arasındaki etkileşimin birbirlerinin davranışları hakkında potansiyel askeri ve ekonomik tehdit ve fırsatlar ile ilgili hesaplamalar yapabilmesi için yeterince yakın ve yoğun irtibatla olması gerekir.⁵ Ancak İngiliz Okulu'na göre tarihte belirli seviyede etkileşimde olan sistemler var olmakla birlikte devletlerarası ilişkinin daha derin bir boyut kazandığı, ortak kurallar ve kurumlar vasıtasıyla denetlenip sürdürüldüğü bugünkü uluslararası toplumun kaynağı Avrupa uluslararası toplumdur.⁶

Nitekim uluslararası toplumun temel düzenleyici unsurları -uluslararası organizasyonların kurumsal ağı, uluslararası hukuk, resmi olmayan bir takım normlar ve devletlerarası hiyerarşi-, modern Avrupa devletler sisteminin oluşumuyla kurumsallaşmış ve bu kurumsallaşma diğer devletlerin de Avrupa devletler sistemine çeşitli biçimlerde eklenmeleriyle -imparatorlukların tasfiyesi, sömürgecilik, savaş sonrası yeni devletlerin uluslararası topluma kabulü vb.- günümüzdeki uzamına ve kapsamına erişmiştir.⁷ Avrupa uluslararası sisteminin kendi içine sıkıştığı feodal dönemden çıkıp, tüm dünya genelinde kendi ekonomik ve siyasi ilkelerini zorla ve güçlü bir biçimde aktarmasının inkar edilemez bir gerçeklik olduğunu vurgulayan Buzan ve Little, Avrupalıların dünyanın yüzyıllardır var olagelmiş farklı kesitlerini birbirlerine eklemeyerek, bu ekonomik ve stratejik ilişkiselliği düzenli hale getirdiklerini ve böylece ilk küresel sistemi yaratmış olduklarını belirtirler. Bu yayılma hikayesinde, Avrupa'nın sömürge yönetimleriyle entegrasyonu sağlayamadıkları ve/veya sömürge statüsüne indirgeyemedikleri Japonya, İran, Türkiye ve Çin gibi bölgeler de kendilerini korumak için Avrupa modeline uyum sağlamak zorunda kalmışlardır. Bu bakış açısı 1500'den itibaren Avrupa tarihini 1945'ten itibaren başlangıç noktası verilen çağdaş küresel tarih anlatısıyla birleştirerek, aynı zamanda Batı hegemonyası altında tek ve sürekli bir tarih yazımına olanak tanır.⁸ Benzer biçimde uluslararası sistem kuramlarında 1945-1989 tarihleri arasında yapılan ve Batı üstünlüğü algısını gizlenmiş bir biçimde yansıtan çalışmalarda Avrupa'ya özgü bu tarihsel değişim-dönüşümün ana başlangıç noktası kabul edilmesi, John M. Hobson tarafından "bilinçaltı Avrupa-merkezcilik" ve bu dönem ise "bilinçaltı Avrupa-merkezci uluslararası teorinin gelişim dönemi" olarak nitelendirilmiştir.⁹

Burada sorulması gereken bir dizi soru bulunmaktadır: Bu toplumlararası mekanizmalar ya da bu denli güçlü etkileşimler tarihin başka bir döneminde, başka coğrafyalarda yok muydu? Vestfalya Antlaşması uluslararası ilişkilerin yegane başlangıç noktası mıydı? Ya da bu dünya tarihinin hikayesini ya da uluslararası ilişkilerin başlangıç noktasını anlatırken, ana çıkış noktası hep Avrupa'nın geçirdiği Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reformasyon, Aydınlanma ve Sanayi Devrimini kapsayan dönüşüm mü olmalıydı? Bugün görece edilgen kabul edilen coğrafyaların rolü neydi? Onların hikayesi neydi? Birçok toplumu kapsayan bu etkileşimselliğin bugüne aktarabileceği tecrübeler nelerdi?

⁵ Barry Buzan, Richard Little, "The Idea of "International System": Theory Meets History", **International Political Science Review**, Vol. 15, No. 3, 1994, pp. 232-233.

⁶ Mustafa Serdar Palabıyık, "İngiliz Okulu", içinde Ramazan Gözen (der.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, pp. 232-236. İngiliz Okulu'ndaki güncel araştırmalar, uluslararası toplumun tarihsel seyri konusundaki kuramın ana argümanlarını gözden geçirerek, başta Çin olmak üzere Asya merkezli bölgesel uluslararası toplumlara ilişkin çalışmalara odaklanmıştır; bölgesel uluslararası toplumlara ilişkin çalışmalar hakkında bir analiz için bkz. Barry Buzan, **An Introduction to the English School of International Relations: A Societal Approach**, Cambridge: Polity Press, 2014, pp. 56-59.

⁷ Christopher Hill, **The Changing Politics of Foreign Policy**, New York: Palgrave Macmillan, 2003, pp. 176-183. İngiliz Okulu'nun modern uluslararası topluma ilişkin klasik yayılma akışı üç aşamada özetlenebilir: i- Westphalia ile birlikte egemenlik, iç işlerine karışmama, uluslararası hukuk, diploması, güç dengesi, büyük güçler gibi kendine özgü karakteristikleri olan, anarşik yapıya sahip farklı bir uluslararası toplumun doğuşu ve yerleşmesi, ii- Avrupa'nın artan ekonomik ve askeri gücü ile sömürgecilik yoluyla dünyanın geri kalanına aktarımı, iii- sömürgelerin özgürleşmesiyle söz konusu devletlerin uluslararası topluma eşit üyelik ile dahil olması; Buzan, **op. cit.**, p. 62.

⁸ Buzan, Little, **op. cit.**, pp. 234-235.

⁹ John M. Hobson, **The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory, 1760-2010**, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, pp. 314-320. Hobson'a göre, ister Kuzey-Güney isterse Doğu-Batı ilişkilerinde olsun söz konusu kuramsal yaklaşımlar, Batı'yı ana "yapan" ve evrenselliğin temsilcisi olarak açıklar ve hatta dünya siyasetine dair bilinmesi gereken her şeyin Anglosakson hegemonya eylemlerine odaklanarak öğrenebileceğini salık verir; **ibid.**, p. 321.

Bu soruların cevabı aslında bugün sıkışmış, kendi yarattığı sorunların üstesinden gelemeyen uluslararası toplumun veya dünya sisteminin hem pratik hem de teorik düzlemde görece daha fazla nefes almasını ve farklı yaklaşımlar geliştirebilmesini sağlayabilir. Söz konusu sorulara cevap arayan Nuri Yurdusev, *International Relations and Philosophy of History* adlı eserinde dünya tarihinde Avrupa, Ortadoğu, Hindistan, Çin ve Uzak Doğu'yu içine alan ve milattan önce dahi Mezopotamya'dan Çin'e ve Avrupa'ya medeniyetler arası değişimlerin, ticaretin ve etkileşimlerin olduğu Afro-Avrasya bölgesinin bütün bir kompleks olarak kavramsallaştırılabileceğini ve çok-medeniyetli (*multi-civilizational*) bir sistem olarak da tanımlanabileceğini belirtir.¹⁰ Yurdusev'e göre Afro-Avrasya uluslararası sisteminin temel karakteristiği kolektif toplumsal kimlik biçimi olarak medeniyet kimliğinin belirgin olması ve toplumlararası değişimlerin büyük ölçüde medeniyet hatları üzerinden kanalize edilmesidir. Nitekim Eski Dünya olarak da adlandırılan Afro-Avrasya uluslararası sisteminde bir sistem tanımı için gerekli olan toplumlararası etkileşimler, uygulanabilir yerleşmiş davranış kuralları, karşılaşmaların standartlaşması, ahlaki kodlar, gayri resmi bir gümrük birliği, uzun mesafeli ticaret yolları ve yeterli sayılabilecek bir düzeyde ticaret hukuku vardı. Yurdusev bu nedenlerle ve belirli düzeydeki etkileşimlerin olduğunu, toplumların/medeniyetlerin (İslam, Hristiyan, Hint ve Çin medeniyetleri) birbirlerinin varlıklarını hesaplayarak karşılıklı davranışlarını planladıkları ve belirli düzeyde karşılıklı bağımlılığın olduğu Afro-Avrasya'yı modern uluslararası sistemin öncesinde bir uluslararası sistemin örneği olarak ortaya koymuştur.¹¹

Dünya Sistemi Kuramında Afro-Avrasya Coğrafyası

Bu noktada dünya sistemi kuramına geri dönersek, Wallerstein'in modern dünya sistemini 1500 yılıyla tarihlendirmesi ve feodal Avrupa'nın dönüşümüyle açıklaması, farklı bakış açılarını içinde barındıran yeni tartışmaları beraberinde getirdi : "16. yüzyıla başlayan tek bir dünya sistemi mi var ? Birbiri ardına gelen, her birinin kendine özgü bir yapıya sahip olduğu birkaç dünya sisteminden bahsedilebilir mi ? Ya da 5000 yıldır süregelen tek bir dünya-sistemi mi var ?".¹² Dünya sistemi kuramının çıkış noktası, Batı Avrupa'nın geçirdiği ekonomik, sosyal ve politik dönüşüm, yani feodal sistemden kapitalist sisteme geçişi ve bunun dünya ölçeğinde yayılmasıydı. Modern dünya sisteminin temel akışı bu anlamda, Avrupa'da ortaya çıkan toplumsal örgütlenme, Avrupa yayılmacılığı, dış sınırların belirlenmesi ve ülkelerin merkez-çevre ve yarı-çevre olarak konumlanması olarak özetlenebilir. Başka bir ifadeyle, Batı Avrupa'ya özgü kapitalizmin tüm dünyada yayılması modern dünya sisteminin temeliydi. Avrupa üstünlüğü üzerine şekillenen bu tarih anlatısı ve üçüncü dünya ülkeleri, çevre ülkeler, güney ülkeleri ve/veya başarısız devletler gibi bu tip çeşitli kategorizasyonlar farklılıkları veya geride kalanları vurgulayarak ötekini konumlandırırken aslında merkezin veya birinci dünyanın üstünlüğünü inşa etmiştir. Başka bir ifadeyle, çevrenin tanımlanması merkezin kimliğini oluşturmaya dönük bir çabadır.¹³ Bu hiyerarşik sınıflandırma yapılırken, Güney'in ya da üçüncü dünya ülkelerinin etken bir özne olan kimliklerinin inkar edildiği ve bu coğrafyaların "tarihsiz insanlar" biçimde tasvir edildiği görülmektedir. İnşa edilen bu boşluk alanları Batı dünyası tarafından uygarlık, ilerleme, modernleşme ve demokratikleşme eylem planı ile doldurulurken, etken öznenin edilgen olan üzerindeki misyonunu tanımlamak için sömürü veya fetihden ziyade kurtuluş ve özgürleşme söylemleri tercih edilmektedir.¹⁴

¹⁰ A. Nuri Yurdusev, *International Relations and the Philosophy of History: A Civilizational Approach*, New York: Palgrave Macmillan, 2003, p. 51.

¹¹ *Ibid.*, pp. 133-135. Tansen Sen premodern dönemde Asya bölgesindeki etkileşimlerin karmaşıklığını incelediği makalesinde, prekolonyal süreçte Asya toplumları arasında güçlü kültürler arası etkileşimlerin, stratejik geçiş bölgeleri ve toprak için mücadelelerin olduğunu belirtir. Ancak bu etkileşimleri anlamlandırmak ve kavramsallaştırmak için alt-bölge olan Asya'nın geniş bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini vurgular ve bunun için de binlerce yıldır yerleşik hale gelen Afro-Avrasya ağlarına ve karmaşık alışverişlerine odaklanılmasını önerir. Örneğin Müslüman tüccarların gelişmiş ticari bağlantıları ve kültürler arası diplomatik ilişkiler 11. ve 12. yüzyılların tüm Afro-Avrasya bölgesi etkileşimlerinin premodern dönemde en canlı süreçlerinden birini yaşamasında rol oynamıştır; Tansen Sen, "The Intricacies of Premodern Asian Connections", *The Journal of Asian Studies*, Vol. 69, No. 4, 2010, pp. 991, 995.

¹² Janet Abu-Lughod, "Discontinuities and Persistences: one world system or a succession of systems?", içinde Frank, Gills (ed.), *The World System...*, p. 279.

¹³ Roxanne Lynn Doty, *Imperial Encounters The Politics of Representation in North-South Relations*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2002, s. 7.

¹⁴ *Ibid.*, s. 11.

Uzun dönemli Afro-Avrasya dinamiklerine ve değişim-dönüşüm evrelerine odaklanan küresel tarih yazımına ilişkin çalışmalar, etken-edilgen coğrafi alanlar dikotomisinin dışına çıkarak tarihsiz insanların ve/veya medeniyetlerin rolünü ortaya çıkarmaya dönük çabalarıyla büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda yukarıdaki sorulardan üçüncüsüne odaklanan ve 5000 yıldır kriz-genişleme dönemleriyle süregelen tek bir dünya-sistemi olduğunu varsayan Andre Gunder Frank ve Barry Gills, Avrupa'yı ister istemez merkeze alan analizin böylece dışına çıkarak Afro-Avrasya uluslararası sisteminin tek ve bölünemez bir bütün olarak erken dönem Bronz Çağı'ndan, milattan önce 3000 yılından başlayarak ve 2000 yılından itibaren kemikleşerek tek bir dünya-sistemi özelliğini taşıdığını belirtir.¹⁵ Böylece dünya ekonomisi, Avrupa, Mezopotamya, Batı Asya, Hindistan ve Çin'e uzanan coğrafi bir uzama ulaşmış, medeniyetler arası etkileşim ve karşılık değiş-tokuş sistemi devinim kazanmıştır ki Mezopotamya ve Hindistan arasında M.Ö. 3000 yılına kadar uzanan ticari ilişkinin kapsamı ve genişliği tarihsel akışta yayılarak Afro-Avrasya coğrafi mekanını tek bir dünya olarak ortaya koymak için yeterli veriyi sağlamıştır.¹⁶ Görüldüğü gibi Afro-Avrasya bölgesinin tamamı, ortaya çıkabilecek daha genel ve daha temel tarihsel soruları cevaplamak için bir çerçeve sunacak kadar geniş olan tek bağlama sahiptir. Örneğin Afro-Avrasya'nın büyük bölgeleri arasında malların, fikirlerin ve kişilerin alışverişinde bulunduğu uzun ve orta mesafeli kara yolu olarak İpek Yolu, binlerce yıl boyunca Afro-Avrasya tarihinin birliğini ve çeşitliliğini sağlamak ve sürdürmek için temel bir rol oynamıştır.¹⁷ Zira binlerce yıl boyunca Afro-Avrasya bölgesinde aynı zamanda bilgi, inanç ve değer değişimini de ifade eden ticari ilişkiler, bölgenin kendine özgü içsel dinamiklerinin gelişmesi, bir sistem özelliği olarak geniş alanda birliğinin ve çeşitliliğinin sağlanmasında öncelikle kurucu ve sonrasında değiştirici-dönüştürücü bir role sahip olmuştur; Hint Okyanusu ve Çin'den Avrupa'ya ve Afrika'ya uzanan, Akdeniz'e bağlanan kıtalararası değişim ağıyla Afro-Avrasya tek bir uluslararası sistem haline gelmiştir.¹⁸

Afro-Avrasya sistemindeki bölgeler arası etkileşimleri biçimlendiren genişleme ve daralma dönemleri modern dünya sistemine uzanan süreçte önemli rol oynamış, 1500 öncesinde premodern dönemde, özellikle Avrupa için karanlık addedilen Ortaçağ'da Asya bölgesinde sistemin devinimini sağlayan genişleme dönemleri söz konusu olmuş, başka bir ifadeyle bütünleşme akışı ve sistemin işleyişi dünya ekonomisinin merkezi olan Doğu'dan gerçekleşmiştir.¹⁹ Doğu'nun bu merkezi rolüne dikkat çeken John M. Hobson, yukarıda bahsedilen Batı'nın özne ve etken kabul edilerek Doğu'nun pasif biçimde kenarda bırakıldığı tarih anlatısının bu bağlamda Doğu'ya ilişkin üç temel noktayı gizlediğini belirtir: i- Doğu'nun yaklaşık 500 yılından bu yana kendi ekonomik gelişimine etkin bir şekilde öncülük ettiği bir tecrübeye sahip olması, ii- Doğu'nun 500 yılından sonra etkin bir şekilde küresel ekonomiyi oluşturması, iii- Doğu'nun teknoloji, kurumlar ve düşünceler gibi gelişmiş kaynaklarını Avrupa'ya götürüp öncülük ederek, Batı'nın yükselişine katkı sağlaması.²⁰ Dolayısıyla, dünya sisteminin keskin bir sınırla Batı yükselişiyle başlatılmasıyla Doğu'nun rolünün görmezden gelinmesi, çevrede ve edilgen konumlandırılması aynı zamanda sistemler arasında süreklilikleri içeren tarihsel bağlamın koparılmasına neden olmaktadır.

1500 öncesi ve sonrası sistemler arasında süreklilikleri ve benzerlikleri ortaya çıkarmaya

¹⁵ Barry Gills, Andre Gunder Frank, "World System Cycles, Crises and Hegemonic Shifts: 1700 BC to 1700 AD", içinde Frank, Gills (ed.), **The World System...**, pp. 152-154.

¹⁶ Yurdusev, **op. cit.**, p. 84. Gills ve Frank dünya sisteminde siyasal ve ekonomik yayılmanın üç çekim odağını şu şekilde sıralar: i-birikim sürecinin girdi kaynakları (emek, toprak, hammaddeler, teknolojik girdiler vb.), ii- bir bölgenin üretim fazlasının satıldığı pazarlar, iii- bölgeler arası ticaretin bağlantı yolları ve lojistik koridorları. Bronz Çağı'ndan itibaren dünya sisteminin gelişmesinde anahtar unsur olarak Afro-Avrasya coğrafi alanındaki üç ana bağlantı koridoru lojistik açıdan merkezi rol oynamıştır: i- Akdeniz ve Hint Okyanusu'na açılım sağlayan Nil-Kızıldeniz koridoru, ii- Orta Asya, Akdeniz ve Hint Okyanusu'na açılım sağlayan Suriye-Mezopotamya-Basra Körfezi Koridoru, iii- Akdeniz'i Boğazlarla Orta Asya İpek Yolu'na bağlayan Ege-Karadeniz-Orta Asya koridoru; Barry Gills, Andre Gunder Frank, "The Cumulation of Accumulation", içinde Frank, Gills (ed.), **The World System...**, pp. 87-88.

¹⁷ David Christian, "Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History", **Journal of World History**, Vol. 11, No. 1, 2000, p. 1.

¹⁸ Beaujard, Fee, **op. cit.**, p. 412.

¹⁹ Premodern dönemden modern döneme söz konusu genişleme ve kriz evreleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Gills, Frank, "World System Cycles...", içinde Frank, Gills (ed.), **The World System...**, pp. 171-193.

²⁰ John M. Hobson, **The Eastern Origins of Western Civilisation**, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 5.

odaklanarak dünya sistemi yaklaşımı içinde farklı bir pencere açan Janet Abu-Lughod²¹ ise 13. yüzyılın yarısında Avrupa'nın çevre rolünde olduğu, Ortadoğu, Hindistan ve Çin'in hegemonik merkezler olarak ön plana çıktığı, büyük ölçüde karmaşık uluslararası ticaret ve üretim ilişkilerinin bulunduğu küresel entegre bir dünya sisteminin mevcut olduğunu ortaya koyar.²² Aslında bu, ekonomik rekabetin, hegemonya yarışlarının, teknolojik ve tarımsal ilerlemenin, merkez-çevre ilişkiselliğinin, demografik baskıların veya yer değiştirmelerin olduğu, tüm bu değişim süreçlerinin içindeki unsurları eklektik biçimde dönüştürdüğü Afro-Avrasya uluslararası sistemidir. Abu-Lughod bu sistemin bir arada yaşayan ve aralarında işbirliği bulunan politik ve kültürel olarak üç ya da dört merkez etrafında şekillendiğini ortaya koyar: i- uluslararası değiş-tokuşta stratejik bölgedeki Ortadoğu, ii- Moğolların hakim olduğu Kuzey stepleri, iii- Çin ile Ortadoğu'yu birbirine bağlayan Hint Okyanusu bölgesi, iv- özellikle Fransa ve İtalya'yı içine alan Batı Avrupa.²³

Bu bölgeler arasında söz konusu dönemde artık yerleşik hale gelmiş, hatta sistemde üretilen yüksek seviyedeki artı değerın sistemin çevre bölgesindeki ekonomileri de motive ettiği geniş ölçekte ticari bağlantılar kurulmuştu. Sistemin merkezi bölgeleri Hindistan, Çin ve Ortadoğu ile çevre konumundaki Avrupa arasında mal, sermaye, kültürel kodlar değiş-tokuşu oldukça canlı olup, prekapitalist deneyimler -muhasabe yöntemleri, sigortalama, para basma, kredi sistemi vb.- özellikle Müslüman tüccarlar aracılığıyla çevreye aktarılmıştı.²⁴ Diğer yandan, 14. yüzyılda yaşanan veba salgınının izlediği coğrafi uzamın bu ticari bağlantı yollarıyla gösterdiği uyum -ilk başladığı yer olan Uzak Doğu'dan İtalyan kent devletlerine-, söz konusu sistemik bütünleşmenin ipucunu taşıyordu.²⁵ Bu salgın, başka bir ifadeyle Kara Ölüm, bağlantı yollarında çok şiddetli demografik kayıplara neden olması, Venediklilerin Karadeniz üzerinden kuzey güzergahı yerine güney yoluna yönelmesiyle ticari bağlantı yollarını değiştirmesi gibi çıktılarla aynı zamanda dünya sisteminin geçirdiği dönüşümde de bir katalizör işlevi gördü.²⁶ Dolayısıyla 1500 öncesi ve 1500 sonrasında söz konusu ardıl sistemler arasında keskin bir kopuş değil, aslında aralarında yaşanan sürekliliğin neden-sonuç ilişkisi içinde sistemde değiştirici-dönüştürücü rol oynadığı, Doğu ve Batı arasında merkez-çevre bölgelerinin yeniden tanımlandığı bir bağlam mevcuttu ve Coğrafi Keşiflerle başlatılan Batı'nın küresele yayılan sistem tezahürü bu bağlamın sadece bir parçasıydı.

Sonuç Yerine

Aslında ekonomik ilişkiselliğin sadece kapitalizmle sistemik boyut kazanmadığını, 5000 yıldan bu yana kümülatif birikim süreçleri ve coğrafi bölgeler arasında birikim akışını sağlayacak bağlantı koridorlarının mevcut olduğunu ortaya koyan Frank ve Gills'in 5000 yıllık dünya sistemine ilişkin argümanlarını üç noktada özetleyebiliriz : i- kümülatif birikimin sadece kapitalizmle özdeşleştirilemeyeceği, merkezi roldeki medeniyetin bütünleştirici rol oynadığı ve bölgeler arası ekonomik, politik ve sosyal bağıntıyı kurduğu bir dünya-sistemi, ii- Mezopotamya'dan doğan, MÖ.

²¹ Barry K. Gills, Abu-Lughod'un söz konusu kuramsal açılımının özellikle sistemsel bağlantıların değişim-dönüşümlerdeki analitik rolünü göstermesi, ardıl dünya sistemlerinin ilişkiselliğine, toplumsal değişimlere, yükseliş ve düşüş evrelerine ve tarihi kırılma, kopuş ve sürekliliklere odaklanması nedeniyle dünya sisteminin kökenini ve tarihsel gelişimini yeniden yorumlayan post-Avrupamerkezci küresel tarih çalışmalarının ortaya çıkışında ve gelişiminde önemli ve kalıcı bir entelektüel etki yarattığını belirtir; Barry K. Gills, "Janet Abu-Lughod and the World System: The History of World System Development and the Development of World System History", *Journal of World-Systems Research*, Vol. 20, Issue 2, 2014, pp. 174-177.

²² Wallerstein'in dünya sistemi kuramını düzeltme amacından yola çıktığı ve zaten 13. yüzyılda çok ileri bir dünya sisteminin mevcut olduğunu ortaya koyduğu çalışması için bkz. Janet Abu-Lughod, **Before European Hegemony: The World System AD 1250-1350**, New York: Oxford University Press, 1989, p. 14. Yüksek Ortaçağ'ın son döneminden başlayarak özellikle 1000 yıl dolaylarında özel mülkiyet, mal üretimi alanındaki girişimcilik, ücretli emek ve merkez-çevre bölgeler arasında ticaretin artması gibi unsurlara sahip prekapitalist sistem deneyimler olarak Arap-İslam ve Akdeniz sistemlerinde benzer şekilde Doğu Akdeniz merkezi bölgeyi, Batı Avrupa ise çevresel bölgeyi oluşturmaktadır; Amin, *op. cit.*, pp. 253-254.

²³ Janet Abu-Lughod, "Restructuring the Premodern World-System", *Review*, Vol. 13, No. 2, 1990, pp. 275-278.

²⁴ Abu-Lughod, **Before European Hegemony...**, p. 15. Bu dönemde Lughod'un üç temel "çekirdek" bölge olarak adlandırdığı Orta Doğu, Orta Asya ve Çin ve Hint Okyanusu Havzası'nda ticaret, Kuzey Afrika'dan Çin'e uzanan coğrafyada yaşayan Müslümanların kontrolündeki grupların veya Müslüman toplumların hakimiyetindedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Abbasi döneminden itibaren İslam coğrafyasının yalnızca materyalist ilişkiselliğe dayanmayan aynı zamanda geniş bir söylem topluluğuna dayalı etkileşimsel bir dünya sistemi özelliği taşıdığını söylemek mümkündür; John Obert Voll, "Islam as a Special World-System", *Journal of World History*, Vol. 5, No. 2, 1994, pp. 218, 226.

²⁵ Abu-Lughod, "Discontinuities and Persistences...", pp. 284-286.

²⁶ Abu-Lughod, **Before European Hegemony...**, p. 19.

3000 yılına gelindiğinde Afro-Avrasya bölgesinin üzerinde yükselen ekonomik ağı kemikleştiği, teknolojik gelişmelerle değişip dönüşen, sadece Batı Avrupa'nın kapitalist dönüşümünü içeren materyalist tarih anlatısının açıklamakta yeterli olmadığı, çağdaş sistem özellikleriyle paralellik arz eden (sermaye birikimi, uzmanlaşma ve işbölümünün merkez-çevre arasında dağıtımı, rekabet ve hegemonya döngüleri, ekonomik yükseliş ve düşüş periyotları) 5000 yıllık bir dünya sisteminin varlığı, iii- gelişme ve kriz döngüselligi içindeki dünya tarihinde her zaman mevcut olan merkez-çevre ve yarı-çevre ilişkiselliği.²⁷ Böylece bu kuramsal perspektif, tüm materyalist tarih anlatısının dönüştürücü rol atfettiği Coğrafi Keşifleri ve 1500'lü yıllar dönemecini Avrupa menşeli, tek ve yekpare bir uluslararası sistemin başlangıcı olarak değil, zaten mevcut olan uluslararası sistemin merkez-çevre ve yarı-çevre bölgelerinin değiştirilmesi biçiminde ortaya koyarak uzun dönemli, geniş bir coğrafi ve toplumlararası bağlama sahip küresel bir tarih anlatısının içine yerleştirir.

Gerek uluslararası sistemin tarihsel devinimini gerekse de günümüzdeki dinamiklerini anlamlandırırken Avrupa-merkezci anlatının dışına çıkarak genelde Afro-Avrasya'nın özelde onu oluşturan Hristiyan, İslam, Konfüçyüsçü ve Hindu geleneklerinin dünya tarihindeki anahtar rolüne ve diplomatik, ticari, sosyo-kültürel ve siyasi deneyimlerine yoğunlaşmak ve söz konusu tarihsel akışı yeniden okumak gerekmektedir. Uzun dönemlere odaklanan, sistem düzeyinde kapsayıcı bir tarihsel sosyolojik arayış, Avrupa'nın yükseliş hikayesine ve diğer bölgelerin de sadece bu anlatıdaki rollerine odaklanan anlayışı kırarak, karmaşık ve birbirine bağımlı bir dünya sisteminde, çoklu ve aslında birlikte gelişen yapısal dinamikler arasındaki bağlantıların açığa çıkarılmasını sağlayabilir.²⁸ Bu, Kolomb mitini ya da Vestfalya mitini aşmamıza, dünya tarihi akışını ilerleme ve kriz dönemleri açısından değerlendirdiğimizde içinde bulunduğumuz dönemdeki krizleri, tıkanan noktaları, merkez-çevre ve yarı-çevre olarak adlandırdığımız bu bölgelerin geçiş dönemlerindeki rolünü de anlamlandırmamıza olanak tanır ve aynı zamanda Afro-Avrasya bölgesi içinde yer alan Doğu'nun veya geride kalanlar olarak nitelendirilen coğrafyaların yükselişlerine ilişkin tartışmalara da katkı sağlayabilir.

Kaynakça

Abu-Lughod, Janet. "Restructuring the Premodern World-System", **Review**, Vol. 13, No. 2, 1990, pp. 273-286.

Abu-Lughod, Janet. **Before European Hegemony: The World System AD 1250-1350**, New York: Oxford University Press, 1989.

Abu-Lughod, Janet. "Discontinuities and Persistences: one world system or a succession of systems?", içinde André Gunder Frank, Barry Gills (ed.), **The World System History: Five Hundred Years or Five Thousand?**, New York: Routledge, 1996, pp. 278-291.

Amin, Samir. "The Ancient World Systems Versus The Modern Kapitalist World System", içinde André Gunder Frank, Barry Gills (ed.), **The World System History: Five Hundred Years or Five Thousand?**, New York: Routledge, 1996, pp. 247-277.

Beaujard, Philippe, Fee, S. "The Indian Ocean in Eurasian and African World-Systems before the Sixteenth Century", **Journal of World History**, Vol. 16, No. 4, 2005, pp. 411-465.

Beaujard, Philippe. "Three Possible Iron-Age World-Systems to a Single Afro-Eurasian World-System", **Journal of World History**, Vol. 21, No. 1, March 2010, pp. 1-43.

Buzan, Barry, Little, Richard. "The Idea of "International System": Theory Meets History", **International Political Science Review**, Vol. 15, No. 3, 1994, pp. 213-255.

Buzan, Barry. **An Introduction to the English School of International Relations: A Societal Approach**, Cambridge: Polity Press, 2014.

Christian, David. "Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History", **Journal**

²⁷ Gills, Frank, "The Cumulation of Accumulation", içinde Frank, Gills (ed.), **The World System...**, pp. 81-84; Andre Gunder Frank, William R. Thompson, "Afro-Eurasian Bronze Age Economic Expansion and Contraction Revisited", **Journal of World History**, Vol. 16, No. 2, 2005, pp. 115- 116.

²⁸ William R. Thompson, "The Military Superiority Thesis and the Ascendancy of Western Eurasia in the World System", **Journal of World History**, Vol. 10, No. 1, 1999, p. 178.

of **World History**, Vol. 11, No. 1, 2000, pp. 1-26.

Doty, Roxanne Lynn. **Imperial Encounters The Politics of Representation in North-South Relations**, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2002.

Frank, Andre Gunder, Thompson, William R. "Afro-Eurasian Bronze Age Economic Expansion and Contraction Revisited", **Journal of World History**, Vol. 16, No. 2, 2005, pp. 115-172.

Gills, Barry K. "Janet Abu-Lughod and the World System: The History of World System Development and the Development of World System History", **Journal of World-Systems Research**, Vol. 20, Issue 2, 2014, pp. 174-179.

Gills, Barry, Frank, Andre Gunder. "The Cumulation of Accumulation", içinde Frank, Gills (ed.), **The World System...**, pp. 81-114.

Gills, Barry, Frank, Andre Gunder. "World System Cycles, Crises and Hegemonic Shifts: 1700 BC to 1700 AD", içinde Frank, Gills (ed.), **The World System...**, pp. 143-199.

Guldi, Jo., Armitage, David. **Tarih Manifestosu**, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Hill, Christopher. **The Changing Politics of Foreign Policy**, New York: Palgrave Macmillan, 2003.

Hobson, John M. **The Eastern Origins of Western Civilisation**, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Hobson, John M. **The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory, 1760–2010**, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Palabıyık, Mustafa Serdar. "İngiliz Okulu", içinde Ramazan Gözen (der.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, pp. 217-256.

Sen, Tansen. "The Intricacies of Premodern Asian Connections", **The Journal of Asian Studies**, Vol. 69, No. 4, 2010, pp. 991-999.

Thompson, William R. "The Military Superiority Thesis and the Ascendancy of Western Eurasia in the World System", **Journal of World History**, Vol. 10, No. 1, 1999, pp. 143-178.

Voll, John Obert. "Islam as a Special World-System", **Journal of World History**, Vol. 5, No. 2, 1994, pp. 213- 226.

Wallerstein, Immanuel. **The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century**, Vol. 1, California : University of California Press, 2011.

Wallerstein, Immanuel. **The Modern World-System II : Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy (1600-1750)**, Vol. 2, California : University of California Press, 2011.

Wallerstein, Immanuel. **The Modern World-System III : The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy (1730-1840)**, Vol. 3, California : University of California Press, 2011.

Wallerstein, Immanuel. **World System Analysis - An Introduction**, Durham: Duke University Press, 2004.

Yurdusev, A. Nuri. **International Relations and the Philosophy of History: A Civilizational Approach**, New York: Palgrave Macmillan, 2003.